

Юрій ПАСІЧНИК

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Виконано аналіз функціонування фінансової системи України. Розроблено теоретико-методологічні засади основних напрямків розвитку, які ґрунтуються на інструментарію синергетики, обґрунтованих принципах і концептуальних положеннях.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі постійно функціонують багатовекторні матеріальні, людські, фінансові ресурси. Це розмаїття відповідних ресурсів формує глобалізований світ. Протягом тисячоліття людство намагалось певним чином впорядковувати функціонування цих ресурсів – на зорі цивілізованих відносин у межах окремої країни, групи країн, часів імперій – у межах власної монополії та підкорених народів. Одним із дієвих методів впорядкування цих відносин були військові дії. Починаючи з XVIII ст., коли розвиток індустрії відносин став домінуючим у господарських відносинах, вагома роль відводилась саме фінансовим ресурсам як дієвому важелю розвитку нації. Бажання правителів держав, особливо європейських, забезпечити процвітання нації, як правило, реалізовувалось через загарбницькі війни, в тому числі і з використанням релігійних гасел. Інтелектуальний розвиток нації, досягнення науки і техніки, міждержавні відносини на початку XX ст. досягли такого рівня розвитку, що вже складно було утримувати їх у регульованому руслі. Це спричинило революції у більшості країн Європи, Першу світову війну, масштабну економічну кризу у США 1929–1933 рр.

Протягом XX ст. людство намагалось впорядковувати транснаціональні фінансові потоки. З цією метою було створено низку міждержавних об'єднань – МВФ, Групу світового банку, регіональні банківські структури. Проте, незважаючи на ці зусилля, у 1980-х рр. знову запанувала рецесія у світовому економічному розвитку. Ці факти свідчать про те, що дієвих механізмів регулювання фінансових потоків до цього часу в міждержавному розвитку не розроблено, про що свідчить нова світова фінансова криза, яка розпочалась у 2008 р., торкнулася практично всіх країн світу і наслідки якої будуть відчутними практично до 2020 р.

Саме тому проблеми ефективного розвитку фінансової системи України є актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам функціонування фінансової системи України в XXI ст. присвячено безліч наукових праць – від фундаментальних монографій до окремих невеликих за обсягами публікацій. Так, в одній із фундаментальних монографій “Економічні проблеми XX століття: міжнародний та український виміри” з'ясовано окремі проблеми світової фінансової системи, зокрема, України – функціонування міжнародного фінансового ринку, доларизації економіки окремих країн, податкової гармонізації [1].

Специфіка функціонування національних фінансових систем у сучасних реаліях детально обґрунтована в колективній монографії вітчизняних вчених за редакцією І. Лютого [2].

Проблемам забезпечення ефективного розвитку економічних, зокрема фінансової, систем присвячений навчальний посібник за ред. П. Леоненка і О. Черепкіної [3].

Необхідно зазначити, що світ постмодерну став настільки всеохоплюючим, що дослідники фінансових процесів з метою отримання більш досконалих знань почали використовувати досягнення суміжних з економікою наук – соціології, філософії, психології тощо.

Загалом йдеться про дослідження з використанням синергетичних підходів. Так, у монографії “Метафізики економіки” економічні процеси, в тому числі і фінансові, з’ясовуються з позиції філософського сприйняття людиною оточуючого світу. Відомі українські вчені-економісти В. Базилевич та В. Ільїн досліджували роль людини у контексті “економізму” та “фінанізму” і обґрунтували, що ера постмодерну – формула фінансового універсуму [4].

Світ дуже швидко змінюється і для забезпечення фінансового успіху компаній, які хочуть втримуватись на ринку, необхідно забезпечувати пристойний імідж. З цією метою американці Б. Дж. Пейн та Дж. Гілмор запропонували новий напрям у фінансовій діяльності – економіку вражень [5].

Отже, короткий огляд останніх публікацій свідчить про важливість дослідження фінансових проблем у напрямку функціонування системи, фінансових ресурсів, фінансових потоків як на світовому рівні, так на рівні корпоративних структур.

Виділення невирішеної проблеми. Серед багатьох проблем, властивих фінансовій системі України, є такі, які, актуальні завжди. До таких проблем відносяться напрямки розвитку згідно з такими аргументами:

- багатоелементність фінансової системи;
- можливість дослідження з використанням різних наукових підходів;
- мінливість умов зовнішнього і внутрішнього середовищ;
- зміна векторів геополітичного розвитку України.

Беручи до уваги ці аргументи, основною проблемою, яка з’ясовується у цій статті, є методологічне обґрунтування напрямків розвитку фінансової системи.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз умов функціонування фінансової системи України та розробка теоретико-методологічних основ напрямків її розвитку.

Завданням статті є:

- виявлення специфіки розвитку фінансової системи України у першому десятилітті XXI ст.;
- оцінка вагомості ролі фінансової системи України;
- обґрунтування теоретико-методологічних основ напрямків розвитку фінансової системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова система є важливим знаряддям реалізації загальної державної політики. Залежно від стану суспільного розвитку конкретної країни фінансова система відображає форми, методи, моделі, а також напрямки суспільного використання фінансів.

У державах, які є економічно розвиненими, фінансова система як складова суспільної характеризується завершеністю форм функціонування, має відносно стабільну структуру і використовує такі моделі, які на цей час є сприйнятливими для суспільства. Водночас навіть у построзвинених країнах світу, якими є США, не виключені фінансові диспропорції у секторах економіки, наявний значний бюджетний

дефіцит і державний борг, що сукупно не забезпечує від значних фінансових потрясінь, як це відбулось на іпотечному ринку та у банківській сфері.

У державах із авторитарним державним регулюванням – Китай, Білорусь, в окремих африканських та азійських країнах ці системи є захищеними від внутрішніх і зовнішніх негативних чинників, але водночас це певне гальмо на шляху суспільного прогресу, як це відбувалось в останні роки в окремих арабських країнах.

У країнах з перехідною економікою, якою є Україна, фінансовій системі властиві всі супутні проблеми суспільної системи. Для оцінювання вагомості впливу негативних чинників зовнішнього середовища, викликаних глобалізаційними процесами, зокрема і світовою фінансовою кризою, наведемо показники ВВП по окремих країнах Європейського Союзу [6].

Таблиця 1

Темпи приросту реального валового внутрішнього продукту
(% зміни до попереднього року)

	2007	2008	2009	2010
Євросоюз	3,0	0,5	-4,3	1,8
Бельгія	2,9	1,0	-2,8	2,2
Болгарія	6,4	6,2	-5,5	0,2
Чехія	6,1	2,5	-4,1	2,3
Греція	4,3	1,0	-2,0	-4,5
Італія	1,5	-1,3	-5,2	1,3
Франція	2,3	-0,1	-2,7	1,5
Польща	6,8	5,1	1,7	3,8
Великобританія	2,7	-0,1	-4,9	1,3

Як випливає із даних табл. 1, світова фінансова криза внесла певні корективи в економічний розвиток країн ЄС, але необхідно зазначити, що практично до 2010 р. країни ЄС (за винятком Греції) відновили темпи економічного зростання. Окремі країни мали зменшення обсягів ВВП лише протягом року, іншим – Італії, Франції, Греції, Великобританії – на це знадобилось два роки.

У країнах ЄС приділяли велику увагу щодо подолання наслідків світової фінансової кризи: протягом 2008–2009 рр. кілька разів збирались керівники урядів, глави держав, постійно контактували між собою керівники фінансових відомств, залучались вчені і експерти, що дало змогу протягом двох років подолати основні негативні наслідки, хоча ще знадобиться кілька років для відновлення динаміки економічного зростання. Зважаючи на необхідність подолання наслідків фінансової кризи, було прийнято рішення, що кожна країна виходить із цієї ситуації самостійно, але окремі країни, зокрема Греція, отримувала від ЄС та МВФ багатомільярдні кредити.

Фінансова криза також торкнулась постнаціоналістичних країн, в тому числі і України [7].

Характерною рисою фінансової системи України було те, що в найгостріший період кризи в 2009 р. було одне із найбільших падінь ВВП порівняно із країнами СНД, яке становило майже 15%, і на відновлення рівня ВВП 2008 р. знадобиться кілька років.

Також необхідно зазначити, що Україна в 2010 р., порівняно з 2000 р., мала один із найнижчих темпів зростання ВВП – 152,4% (лише Киргистан мав ще нижчі показники). Україна демонструвала протягом 2007–2010 рр. динаміку ВВП значно нижчу, ніж у середньому по СНД. Такі показники фінансової системи України свідчать про певну інертність в її розвитку, наявність внутрішніх проблем, що не дає змоги адекватно формувати захисні механізми від негативного впливу чинників зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Таблиця 2

Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту в окремих країнах СНД
(у постійних цінах)

	2007	2008	2009	2010
	У процентах до попереднього року			
Азербайджан	125,0	110,8	109,3	105,0
Вірменія	113,7	106,9	85,8	102,6
Білорусь	108,6	110,2	100,2	107,6
Казахстан	108,9	103,3	101,2	107,0
Киргистан	108,5	108,4	102,9	98,6
Молдова	103,0	107,8	94,0	106,5
Росія	108,5	105,2	92,2	104,0
Таджикистан	107,8	107,9	103,4	106,5
Туркестан	111,0	114,7	106,1	109,2
Узбекистан	109,5	109,0	108,1	108,5
Україна	107,9	102,3	85,2	104,2
Всього по СНД	108,8	105,3	93,1	104,5
	2000 = 100			
Азербайджан	316,5	350,7	383,3	402,5
Вірменія	229,1	244,9	210,1	215,6
Білорусь	171,3	188,7	189,1	203,5
Казахстан	197,4	203,9	206,4	220,8
Киргистан	134,6	145,9	150,1	148,0
Молдова	152,0	163,8	154,0	
Росія	158,1	166,3	153,4	159,5
Таджикистан	183,0	197,4	204,2	217,4
Туркестан	*	*	*	*
Узбекистан	152,7	166,5	180,0	195,3
Україна	167,8	171,7	146,3	152,4
Всього по СНД	163,3	171,9	160,1	167,4

Оскільки фінансова система показує всю суспільну систему, забезпечуючи її функціонування найважливішим видом ресурсів – фінансами, то проблеми інших підсистем вагомо коригують функціонування фінансової.

Систематизуємо ці проблеми щодо підсистем суспільної системи.

Політичні:

- недостатня стабільність функціонування керівної підсистеми – політичної, яка не сприяє виробленню стабільного політичного курсу з орієнтацією на перспективу, що зумовлює періодичну періорієнтацію на США, ЄС, Росію;
- перманентні політичні протистояння, які інколи набувають соціально загрозованих форм, не сприяють консолідації суспільства, формуванню економічно обґрунтованих програм, у тому числі і соціального змісту реалізації необхідних реформ.

Демографічні:

- Україна, починаючи від 2006 р., щорічно втрачає до 300 тис. жителів, що в перспективі стане національною загрозою, якщо така тенденція триватиме довго;
- збільшується кількість пенсіонерів, і нині, за результатами 2009 р. на 20,2 млн. осіб працюючих припадає 14,5 млн. осіб пенсіонерів [8, с. 26].

Соціальні:

- збільшення розшарування верств населення за статками набуває загрозливих значень, за оцінками різних експертів показники між 10% найбагатших і 10% найбідніших наприкінці першого десятиліття XXI ст. перетнули позначку в 30 разів, тоді коли в розвинених зарубіжних країнах не виходять за критерій 10;
- рівень оплати праці в Україні в 2009 р. був на рівні 1906 грн., що перевищує 230 дол. США і є одним із найнижчих показників по СНД;
- рівень безробіття у 2009 р. за методологією МОП становив 1,958 млн. осіб, або 8,8% [8, с. 26].

Економічні:

- дефіцит Зведеного бюджету України в 2009 р. становив 37,2 млрд. грн., що практично дорівнює сумі всіх дефіцитів цього бюджету за 2005–2006 рр. [8, с. 25];
- вперше за роки незалежності в 2009 р. фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування мав від'ємне значення у сумі 42,4 млрд. грн. [8, с. 25];
- перманентно, починаючи від 2004 р., індекс споживчих цін не опускався нижче, ніж 10% від позначки, досягнувши у 2008 р. рівня 122,3%. [8, с. 25].

Ці окремі індикатори функціонування суміжних із фінансовою системою інших систем свідчать про вплив, зокрема негативний, на функціонування фінансової системи. Як наслідок, розбалансованість між основними соціально-економічними індикаторами (рис. 1) [8; 9].

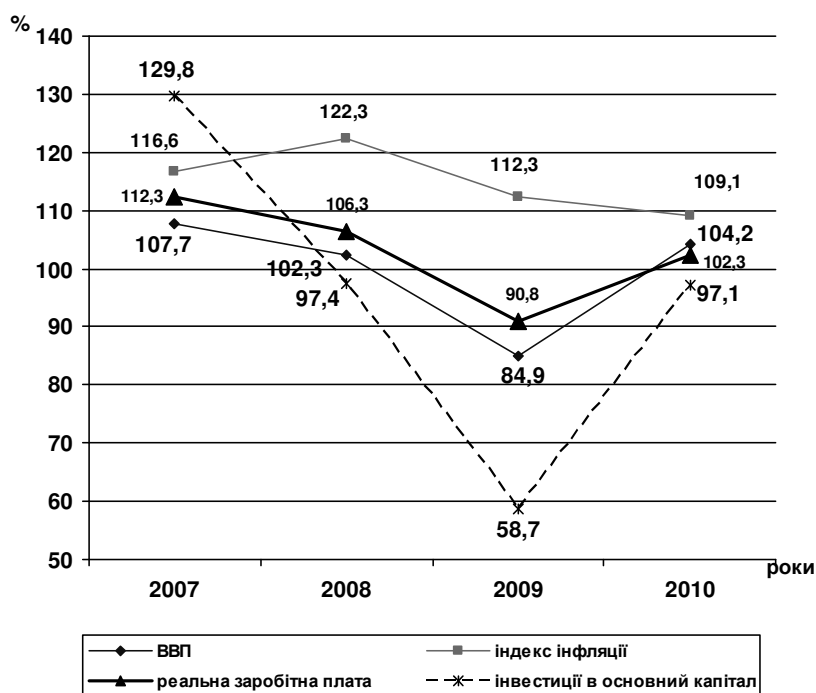

Рис. 1. Динаміка основних макроекономічних індикаторів в Україні за 2007–2010 рр.

Як свідчать дані рис. 1, макроекономічні індикатори є надзвичайно розбалансованими. Така реальна заробітна плата протягом аналізованого періоду перманентно нижча за рівень інфляції, що є свідченням зниження життєвого рівня населення; темпи зростання реальної заробітної плати є вищими ніж темпи зростання ВВП, що свідчить з урахуванням частки оплати праці у ВВП про компенсаторні виплати із бюджету і в результаті зумовлює бюджетний дефіцит; відчулось різке зменшення інвестицій у 2009–2010 рр. порівняно із 2007 р., що є негативним явищем і не сприяє інноваційному розвитку України.

Специфіка функціонування фінансової системи України полягає також у тому, що в процесі її еволюції протягом періоду незалежності держава в цей сектор економіки втручається найменше, а отже, вона є більш автономною порівняно з іншими секторами. Беручи до уваги значні обсяги приватного капіталу, вона є менш підзвітною як державним контролюючим структурам, так і громадським організаціям, а отже, менш відповідальною. Висока мобільність капіталу фінансової системи, а також висока мотивація до прибутковості зумовлює її певну закритість. Відома приказка “Гроші люблять тишу” у цьому разі спрацювала не на суспільну користь, а на інтереси приватного фінансового капіталу. Інша приказка “Історія вчить, що нічого не вчить” також у реаліях України підтвердила свою застосовуваність. Незважаючи на наслідки функціонування фінансових пірамід у 90-х рр. ХХ ст. сумнозвісних “МММ”, “Приватна компанія”, “Київська Русь-МДС”, “Український будинок селенгу”, в середині першого десятиліття ХХІ ст. знову відродились інші структури, які мали природу “фінансових пірамід”, але дещо в іншому вигляді – “Еліта-центр” та “Global Education Systems”, засновниками яких були громадяни Росії О. Волконський (Шахов) та Р. Флетчер, які шахрайським шляхом заволоділи мільйонами доларів США, видурених у жителів України.

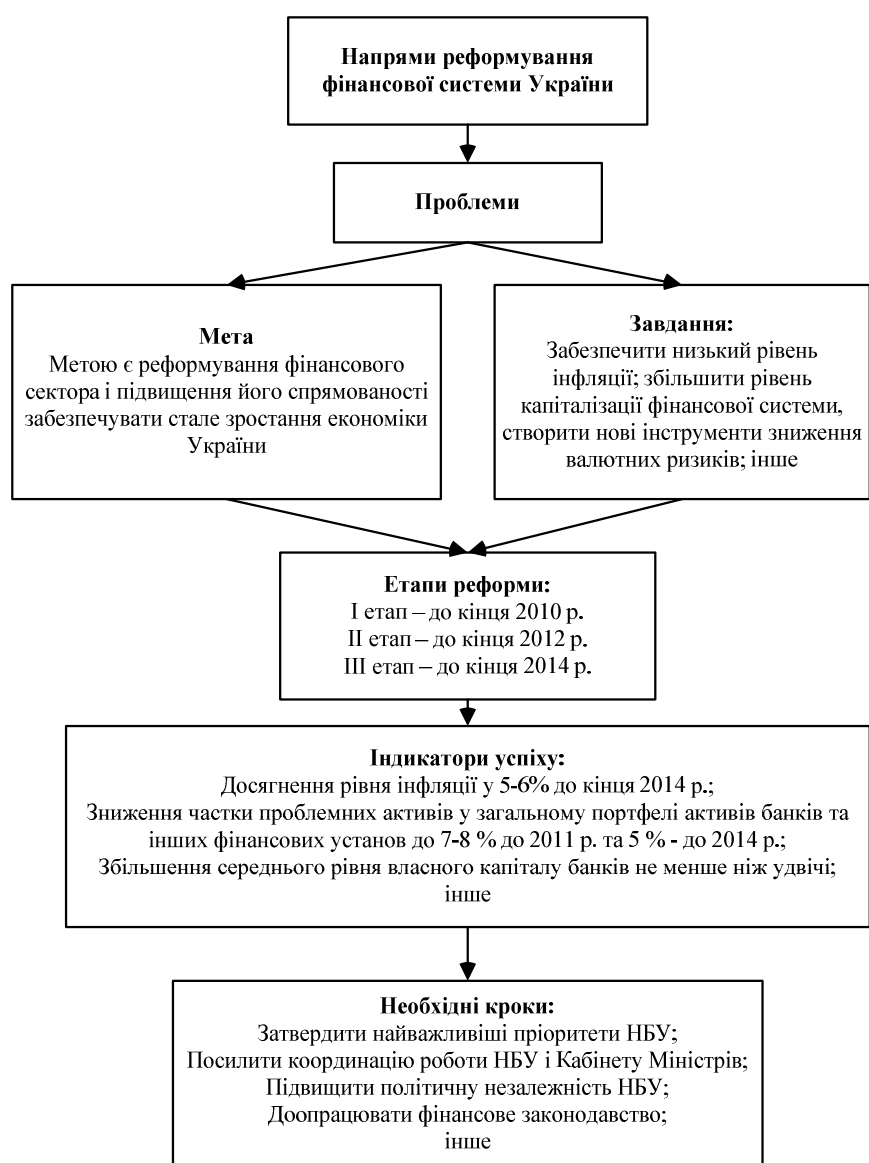
Характеризуючи окремі сторони діяльності фінансової системи України, можна констатувати незавершальність реформ не лише в суспільній системі, а й у фінансовій. Певні позитивні зрушення протягом 2010–2011 рр. були здійснені у бюджетній і податковій сферах, цьому сприяло прийняття нової редакції Бюджетного кодексу та Податкового кодексу. Впорядкування відносин у юридичному зрізі сприяє, але автоматично не забезпечує функціонування в оптимальному режимі цих підсистем. Ще необхідно сформувати дієвий механізм функціонування цих підсистем, налагодити взаємини із платниками податків, забезпечити кваліфікованими спеціалістами. Проте якщо реформи в бюджетній і податковій підсистемах фінансової системи дали певні позитивні результати, то реформи в суміжних підсистемах фінансової системи – житлово-комунальній, освітньо-медичній, пенсійній, страховій – практично не розпочинались.

Для оптимізації функціонування фінансової системи та інших суміжних з нею протягом останніх років видано низку монографій, десятки наукових статей, захищались докторські і кандидатські дисертації.

Ці напрацювання вчених є теоретичними підвалинами реформування як всієї фінансової системи, її підсистем, так і суміжних систем.

Проте найбільш систематизовано напрямки реформування суспільної системи, зокрема фінансової, викладені у Програмі економічних реформ на 2010–2014 рр., де в першому розділі “Сталий економічний розвиток” передбачені відповідні заходи щодо стабілізації Державного бюджету України, реформи податкової системи, розвитку фінансового сектора та реформи міжбюджетних відносин [10].

Схематично напрямки реформування фінансової системи згідно із напрацюваннями Комітету з економічних реформ зображено на рис. 2.

Рис. 2. Основні напрями та важелі реформування фінансової системи України

Для розробки теоретико-методологічних підходів щодо формування основних напрямів розвитку фінансової системи України запропоновано певний алгоритм, суть якого полягає в обґрунтуванні парадигмальних засад відповідно до положень синергетики, виокремленні відповідних принципів та формуванні концептуальних положень розвитку основних напрямків.

Парадигмальні засади ґрунтуються на положеннях синергетики як науки, яка дозволяє досліджувати складні об'єкти, зокрема соціальної природи з використанням інструментарію суміжних наук, враховуючи специфіку функціонування фінансової системи України. Можна так сформулювати ці положення:

1. Накопичення позитивної суспільної енергії, зокрема фінансової системи. З цієї метою припинити соціальне протистояння у політичній, релігійній і соціальній сферах.

2. Розвиток вітчизняного виробництва на основі інноваційної моделі розвитку. Поступове зменшення частки ввозу "ширпотребу" із-за кордону в Україну, підтримка інноваційних проєктів на державному рівні.

3. Формування механізмів контролю практичної реалізації за перерозподілом національного багатства, недопущення значних диспропорцій у доходах різних верств населення.

4. Політична визначеність напрямків розвитку України, забезпеченість важе-лями протидії зовнішнім і внутрішнім негативним чинникам.

5. Вирівнюваність диспропорцій в економічному секторі шляхом синхронної реалізації реформ у визначених напрямках, термінах, обсягах виконання з досягненням відповідних індикативних параметрів.

6. Соціальна підтримка молоді як вагомому потенціалу розвитку нації шляхом впорядкування навчання, у т. ч. у вищих навчальних закладах, надання можливості працевлаштування, отримання житла, забезпечення розвитку особистості.

Для реалізації цих положень доцільно дотримуватись відповідних принципів. Ці принципи є модифікованими правилами для фінансової системи України і відповідають принципам розвитку суспільної системи:

1. Гармонічність. Певні проблеми у забезпеченні динаміки сталого економічного зростання і підвищення рівня життя населення полягають у різновекторності, незбалансованості дій. Так, реформа пенсійної системи, основи якої були закладені ще на початку першого десятиліття XXI ст., навіть наприкінці цього десятиліття ще не розпочалась, хоча є певні зрушення у банківській і бюджетній сферах. Передбачувані реформи в житлово-комунальній сфері з відповідним підняттям тарифів не будуть мати успіху без зростання ВВП, збільшення обсягу виробництва і відповідного підняття рівня оплати праці і пенсій. Реформи у галузі вищої освіти доцільно починати із нормативного забезпечення, встановлення чітких критеріїв оцінки освітніх стандартів, можливостей бюджету.

2. Структурованість. Будь-яка система може оптимально розвиватись, коли має чітко окреслену структуру. Саме наявність організованої структури є ознакою досконалості системи. І навпаки, в обтяжливих структурах, зокрема з розширеним бюрократичним апаратом, дублювання функцій некваліфікованими виконавцями було причиною занепаду політичних, адміністративних, державних формувань. Приклад імперій – Російської, Радянського Союзу є тому підтвердженням. Фінансова система України також не є досконалою. Певне скорочення управлінських структур, зокрема у фінансах, яке розпочато в 2010 р., має принести певні позитивні результати. Проте механічне скорочення не дасть бажаного ефекту, якщо не буде підкріплення сумісними діями в інших підсистемах суспільної системи.

3. Емерджентність. Здатність до розвитку – необхідна умова життєдіяльності будь-якої системи. Для суспільної системи умови глобалізації не означають здатності до існування. Вагомими негативами в розвитку економічної системи України є зменшення обсягів у натуральному вигляді окремих видів виробництва, імпорт промислових і продовольчих товарів, які Україна традиційно виробляла і має потенційні можливості до їхнього виготовлення. Занепокоєння викликає зменшення частини інвестицій, зупинення підприємств і виробництв, вплив кваліфікованих кадрів за межі України. Ці чинники є дестабілізуючими в розвитку фінансової системи, і якщо така тенденція продовжиться ще кілька років, то на нас очікують проблеми Арабських країн або Греції.

Ці принципи не є вичерпними, але вони є базовими, і тому ігнорування ними може призвести до вагомих проблем у подальшому розвитку.

Концептуальні положення розвитку фінансової системи полягають у такому:

1) узгодженість реформ у всіх підсистемах суспільної системи, у регіональному зрізі, верствах населення, термінах виконання;

2) реальність прийняття стратегії країни, регіонів, галузей економіки з відповідним ресурсним забезпеченням і прийнятними термінами реалізації, зокрема у фінансовій системі.

3) поступове запровадження соціальних та економічних стандартів, нормативів фінансового змісту, узгоджених із європейськими, зокрема і в напрямку доходів населення;

4) забезпечення наукового супроводу програм, планів при бюджетному процесі, обґрунтування планів розвитку галузі, регіонів, формування пільг для корпоративних структур, верств населення;

5) збільшення ролі державного регулювання у соціально значимих секторах – страховому, банківському, фінансових послуг;

6) підвищення ролі громадського контролю із залученням незалежних експертів, при формуванні програм розвитку галузей економіки, міжгалузевих проектів, бюджетних програм, зокрема і на місцевому рівні.

Теоретико-методологічне обґрунтування основних напрямків фінансової системи та суміжних із нею буде сприяти її оптимальному функціонуванню, більш раціональному витрачання обмежених ресурсів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Фінансова система України функціонує у надзвичайно несприятливих умовах, які підкріплюються негативними наслідками світової фінансової кризи. Вагомий вплив на її функціонування чинять також несприятливі чинники внутрішньої дії – політичні протистояння, високий рівень інфляції, слабкість банківської системи, низький життєвий рівень населення тощо. Не сприяє стабілізації фінансової системи також незавершеність реформ у суміжних підсистемах – пенсійній, житлово-комунальній, освітній, медичній.

Для формування напрямків розвитку фінансової системи запропоновано теоретико-методологічні підходи, які охоплюють підходи синергетики, принципи та концептуальні основи розвитку.

Беручи до уваги надзвичайно важливу роль України у суспільному розвитку особливо у період подолання наслідків світової фінансової кризи, є доцільність провадження наукових розробок цього напрямку дослідження.

Література

1. *Економічні проблеми XXI ст. : міжнародний та український виміри / за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва. – К. : Знання, 2007. – 595 с.*
2. *Національні фінансові системи в умовах глобалізації : моногр. / за ред. проф. І. О. Лютого – Івано-Франківськ : Галицька акад., 2008. – 308 с.*
3. *П. М. Леоненко, Черепкіна О. І. Сучасні економічні системи : навч. посіб. / П. М. Леоненко, О. І. Черепкіна. – К. : Знання, 2006. – 429 с.*
4. *Базилевич В. Д., Метафізики економіки. /В. Д. Базилевич, В. В. Ільїн. – К. : Знання, 2007. – 718 с.*
5. *Б. Джозеф Пайн. Економіки впечатлений: робота – это театр, а каждый бизнес – сцена / Б. Джозер Пайн, Джеймс Х. Гилмор. – М. : Изд. дом "Вильямс", 2005. – 300 с.*
6. *Офіційний сайт Міждержавного статистичного комітету СНД [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cistat.com>.*

7. *Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://err.eurostat.ec.europa.eu/gum/table>.*
8. *Статистичний щорічник України / за ред. О. Г. Осауленка; Держ. комітет стат. України. – К. : 2010. – 567 с.*
9. *Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukstat.gov.ua>.*
10. *Комітет з економічних реформ при Президентові України. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/content/ker.html>.*